

A keletnémet kommunista hatalom összeomlása

A keletnémet kommunista hatalom összeomlása hosszú folyamat következménye volt. A politikai rendszer hiányzó legitimitása, a növekvő gazdasági nehézségek, a reformokat elutasító politika, mindezek Gorbacsov 1985-ös hatalomra jutása óta a szocialista táboron belül is különösen hátrányos helyzetbe juttatták az NDK-t. Az 1989. év kezdete után aligha volt más kivezető út, mint a politikai reformokhoz való csatlakozás. A nyolcvanas évek végén a kiutazási kérelmek, valamint az NDK-ból menekülők növekvő száma a kommunista rendszer pusztuló belső állapotát mutatták. 1945 óta a rendszer létét elsősorban a Szovjetunió biztosította, majd az NDK a nyolcvanas években hirtelen egyedül maradt. Akkoriban ezt kevesen ismerték fel, és kevesen hitték, de az évtized végére az NDK az összeomlás szélére került.

Hazánknak jelentős szerep jutott a helyzet megoldásában. A magyar katonák 1989. május 2-án Kőszeg közelében, az osztrák–magyar határnál elkezdték bontani a szögesdrótot. Magyarország ezzel felmondta a mindenáron való szolidaritást a szocialista tábor államaival. 1945 óta először kérdőjelezte meg egy „szocialista” ország a vasfüggöny elvét. Az NDK honvédelmi minisztere, Heinz Kessler¹ azt nyilatkozta, hogy Budapest közlése szerint csak technikai intézkedésekről van szó, a tényleges határellenőrzést ez nem érinti. A párt tagjai nyugtatgatták magukat, és egyben félrevezették az embereket. Kessler kijelentette, a magyar határon feltartóztatják azokat a keletnémet állampolgárokat, akik Magyarországon keresztül próbálnak Nyugatra menekülni.

Kelet-Berlinben gondot okozott az a tény is, hogy az osztrák–magyar határnyitásról szóló döntést a magyar vezetés egyedül hozta meg, mellőzve az NDK vezetésével folytatandó egyeztetést, és a lehetséges további magyar lépéseket is homály fedte. Riadtan, segítség nélkül maradvá figyelte a keletnémet kommunista vezetés, hogyan „omlik össze” a szocialista tábor. A menekülők száma növekedett. Az egyes esetekből lassan folyam, majd áradat lett. A keletnémet kommunista hatalom szétesésében Magyarország katalizátorként működött.²

A keletnémet kommunista vezetés mereven szembeszállt a reformokkal. Ez megnyilvánult az 1989. május 7-i választások manipulálásában, a kínai kormány demonstratív támogatásában a Tienanmen téri mérsárlás után. A választási hamisítások eredményeként a lakosság újra „megszavazta” a keletnémet kommunista kormányt, amely a kínai elnyomó erőket támogatva vélte megmutatni belpolitikai ellenfeleinek, hogyan kell, és hogyan fog elbánni a felforgató elemekkel, ha azok komoly fenyegetést jelentenek a rendszer számára.

¹ GÖRTEMAKER, M. (1991): Zusammenbruch des SED-Regimes. In: *Informationen zur politischen Bildung*. 250. sz. 16.

² ROMSICS I. (2000): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 544.

A választások előtt a Politikai Bizottság véleménye egységes volt a tekintetben, hogy a korábbi választások közel 99%-os eredményei ezúttal aligha lesznek elérhetőek, mivel a demokratizálódás folyamata átcsapott Kelet-Európából, és megerősödött a keletnémet ellenzék. Amikor május 7-én a szavazatokat összeszámlálták, a kommunista vezetés elsőrő győzelemről tudósított. A hivatalosan közzétett adatok szerint a választásra jogosultak 98,77%-a vett részt a választásokon, és a választópolgárok 98,85%-a igennel szavazott a Nemzeti Front jelöltjeire.³ Honecker az eredményt a kommunisták békére és szocializmusra irányuló politikájának elismeréseként értékelte. Ami a választási eredményeket illeti, a vezető kommunista párt utóbb nem tagadta, hogy a választási eredményeket manipulálták.⁴

Ezúttal azonban nem lehetett olyan könnyen elfogadtatni az eredményt. Sokan hivatalosan panaszt emeltek. Felvevések terjedtek el, melyek szerint a kormány, a kívánt eredmények elérése érdekében meghamisította a választási dokumentumokat. Ellenzéki csoportok igyekeztek felfedni a csalást, az állambiztonsági minisztert, *Erich Mielket* rendszeresen támadták kérdéseikkel, azonban a hatalom ezt a feltételezést visszautasította. A május 7-i választási manipulációk kevéssé voltak bizonyíthatóak, de a bel- és külpolitikai környezet megváltozott. Az NDK egykori legfontosabb szövetségei a reformok útján haladtak, sok keletnémet polgár saját kormányát nemcsak reformellenesnek tartotta, hanem alkalmatlannak is a reformok keresztülvitelére. Honecker kommunista köre elvesztette hátszágát, a Szovjetunió és a többi baráti ország támogatását, teljesen elszigeteltté vált. Magatartásuk mindenhol kritikába ütközött, az átalakulóban lévő szocialista világ megértés és sajnálat nélkül nézte a keletnémet kommunisták politikai haláltusáját.

Felháborodást keltett, ahogy Kelet-Berlin az 1989. június 4-i pekingi eseményekre reagált. A világban mindenhol tiltakoztak a pekingi tömegszárlás ellen, a keletnémet kommunista vezetés azonban úgy döntött, a kínai vezetés segítségére siet. Egy antidemokratikus, totalitárius rezsimnek nyújtott segítség, és a vele demonstrált politikai szolidaritás nem volt új az NDK történetében, azonban szerencsétlen jelzésnek bizonyult 1989 nyarán, az amúgy is kényes politikai helyzetben.

Mindezek hatására egyre több keletnémet állampolgár jutott arra az elhatározásra, hogy – amint lehet – elhagyja hazáját. 1989 nyarán 120 000 ember nyújtott be kiutazási kérvényt,⁵ úti célként a Német Szövetségi Köztársaságot megjelölve. Júliusban és augusztusban türelműket vesztett emberek, megpróbálták a kiutazásukat külföldön kikényszeríteni, elsősorban a budapesti, varsói, kelet-berlini, és prágai nyugatnémet külképviseleteken keresztül. Az NSZK prágai nagykövetsége két héten belül megtelt és bezárt. Az ENSZ ülészakán a szövetségi külügyminiszter kollégájával, Oskar Fischerrel folytatott megbeszélések során elérte, hogy a helyzet megkönnyítése érdekében, az NDK megalakulásának 40. évfordulója ünnepségei előtt engedélyezik a prágai és varsói nyugatnémet követségre menekült keletnémet állampolgárok kiutazását. A menekültekkel teli különvonatok október elején el is érték az NSZK-t.⁶

³ LEHMANN, H. G. (1996): *Deutschland – Chronik der BRD. 1945–1995*. Bundeszentrale der politischen Bildung, Bonn. 364.

⁴ GÖRTEMAKER: i. m. 17.

⁵ Uo. 18.

⁶ LEHMANN: i. m. 363.

A vasfüggöny, amelyet május 2-án Magyarország hivatalosan is idézőjelbe tett, a gyakorlatban már nem létezett. Keletnémet menekültek özönlöttek Magyarországon és Ausztrián keresztül az NSZK-ba, számuk egyre nőtt. Az NDK-ból menekültek száma 1989. szeptember 12-ig mintegy 10 000 fő volt, ennyi ember lépte át a bajor határt. Ekkor a bajor menekülttáborokban 5000 fő számára volt férőhely. A menekülteket a nyugatnémet állam 200 DM összegű azonnali segélyben részesítette. A belügyminisztérium szeptember 12-i felmérése szerint a megkérdezettek 74%-a azért hagyta el az NDK-t, mert nincs véleményszabadság, korlátozott mértékben lehet utazni, a jövő kilátástalan, az emberek saját maguk akarják alakítani sorsukat, és nem tűrik az állam gyámkodását, míg ötvenhat százalékuk a rossz ellátás okát is megjelölte a távozás indokaként.⁷

1989. szeptember 10-én a magyar kormány engedélyezte az NDK polgárainak, hogy szabadon távozhassanak Magyarországról. A kormány humanitárius okokra, az emberi jogok általánosan elismert nemzetközi elveire hivatkozott. A tarthatatlannak ítélt helyzetben a Magyarország és az NDK között 1969-ben létrejött bilaterális egyezményt felfüggesztették, mely egyezmény megtiltotta mindkét államnak, hogy a másik állam állampolgárait Nyugatra engedje, amennyiben azok nem rendelkeznek érvényes kiutazási engedéllyel. Miután a magyar kormány szeptember 11-től⁸ megengedte a keletnémeteknek az osztrák–magyar határ legális átlépését, a menekültek száma megtöbbszöröződött. Szeptember végéig ez összesen 32 500 embert jelentett.⁹

Az NDK hivatalos közleményben adott hangot felháborodásának. Nemzetközi szerződések és egyezmények megsértésével vádolta Magyarországot, a magyarok az NSZK kinyújtott karjaként az NSZK akcióját támogatják, és az éj leple alatt Nyugatra engedik az NDK polgárait – hangzott a vád. Ezt a belügyekbe való közvetlen beavatkozásként értékelték. A hivatalos közlemény azonban bizakodóan zárult: Nem minden polgár hagyja el hazáját e pszichológiai hadjáratban. A szocializmus győzelme és 40 éves sikeres fejlődése német földön egyúttal a német imperializmus történelmi vereségét jelzi. Az NDK a szocializmus elárulásával vádolta Magyarországot. Egy megbízott azt jelentette: Magyarország elveszítette a kontrollt, és ami még rosszabb, nyilvánvalóan nem is áll szándékában visszaszerezni azt. A történelem háttérében Horn Gyula külügyminiszter áll. A magyar vezetés az NDK elvárásaival szemben lojális, de már nem egységes. Hasonlót jelentettek Moszkvából. Az NDK külügyminisztere kérésére összehívták a Varsói Szerződés ülését, hogy elítéljék Magyarországot. Gorbacsov azonban kijelentette: elmúlt az az idő, amikor a többség nyomásával egy országot el lehetett téríteni a saját irányvonalától. Magyarország visszautasította a vádakat, arra hivatkozott, hogy a bilaterális utazási egyezmények néhány pontját hatályon kívül kellett helyezni, mivel a teljesítendő kötelezettségek körülményei alapvetően megváltoztak (*clausula rebus sic stantibus*).

Eközben az NDK-ban erősödtek a tiltakozások, a demonstrációk. Az ellenzék júniustól kezdve minden hónap hetedik napján tiltakozó akciókat szervezett, hogy az embereket emlé-

⁷ *Archiv der Gegenwart*. Siegler-Verlag, 1989, 33 749.

⁸ LEHMANN: i. m. 360.

⁹ *Archiv*: i. m. 33 748.

keztesse a május 7-i választások manipulálására, majd hétfőnkénti ismétlődésekkel nagyszabású demonstrációsorozat kezdődött, melyeken a tüntetők többek között utazási és gyülekezési szabadságot követeltek. Szeptember 25-ig a tüntetéseken részt vevők száma ötezerre nőtt, október 2-án már húszezeren voltak. A demonstratív akciók sikere bátorítóan hatott: politikai szervezetek, pártok, polgári mozgalmak alakultak. A keletnémet kommunista vezetésnek már a saját határain belül egyre növekvő, és egyre szervezettebb ellenzékkel kellett szembenéznie.¹⁰

Az NDK ebben a feszült politikai helyzetben, 1989. október 6-án ünnepelte fennállásának 40. évfordulóját. Az ellenzéki csoportok demonstrációi és megmozdulásai az ünnep előestéjén felelősödtek. Súlyos összetűzések színhelye lett Drezda, ahol korábban igen nagy nyugtalanságot keltve áthaladt a Német Szövetségi Köztársaság prágai követségéről indított, keletnémet menekültekkel teli különvonat, és a nyugtalanság még ekkor is tartott. (Honecker végül beleegyezett az NDK polgárainak kiutazásába, ugyanis féltő volt, hogy Gorbacsov nem megy el a 40. évfordulóra. A prágai különvonatokon a Szövetségi Köztársaság hivatalnokai is jelen voltak, így akartak meggyőződni arról, hogy mindenki szabadon elhagyhatja az NDK-t.) A tiltakozások elsősorban Berlinre, Lipcsére és Drezdára koncentráálódtak, de gyorsan terjedtek.¹¹

Eközben Erich Honecker Kelet-Berlinben az évforduló alkalmából több mint 4000 keletnémet vendéget, és hetvennél több külföldi delegációt fogadott, közöttük a Mihail Gorbacsov vezette szovjet küldöttséget.¹² A keletnémet kommunista vezetés azt remélte, hogy profitálhat az orosz főtitkár nemzetközi tekintélyéből. Gorbacsov ugyanakkor a keletnémet ellenzék és reformerek nagy reménysége is volt, akik úgy érezték, a szovjet vezető az NDK-ban is sikerre segítheti a reformfolyamatot. Az ünnepségek első estéjén, október 6-án, Honecker és Gorbacsov csupán az ünnepi hangulathoz illő diplomáciai udvariasságra szorítkozott. Honecker a délután folyamán, a Köztársasági Palotában tartott ünnepi beszédében¹³ feltűnő módon került az aktuális kérdéseket, egy szó nem esett a menekültekről, illetve a belső problémákról. Este fátylasmenet vonult végig Kelet-Berlin központján, és a felvonulók spontán, nyilvános ovációval fogadták Gorbacsovot. A következő napon személyes megbeszélésre került sor Gorbacsov és Honecker, valamint a párt Politikai Bizottságának tagjai között a Niederschönhausen-kastélyban,¹⁴ ahol Gorbacsov azt hangoztatta, hogy szükség van merész döntésekre, minden habozás vereséghez vezet: „Fontosnak tartom, hogy ne szalasszuk el az időpontot, és a lehetőséget. Ha lemaradunk, az élet azonnal megbüntet, [...] nagyon fontos döntési szakaszban vagyunk. Messzire ható döntések kellenek, jól át kell gondolni azokat, hogy beérjenek majd a gyümölcsök. Tapasztalataink, valamint a lengyel és magyar tapasztalatok meggyőztek bennünket arról, ha egy párt nem az életre reagál, vesztésre van ítélve [...]. Csak egy választásunk van, el-tökélten előre menni.”¹⁵ Gorbacsov kiállt a politikai és gazdasági reformok mellett. Honecker azonban csak a szocializmus töretlen sikeréről beszélt, és hallgatott az országban belüli krízisről.

¹⁰ GÖRTEMAKER: i. m. 19.

¹¹ *Archív*: i. m. 33 858.

¹² *Archív*: i. m. 33 860.

¹³ *Archív*: i. m. 33 861.

¹⁴ *Archív*: i. m. 33 863.

¹⁵ GÖRTEMAKER: i. m. 19.

Az utána következő politikusok szintén kerültek minden kritikát és önkritikát. Végül Gorbacsov magához ragadta a szót, kritizálta saját funkcionáriusait, aztán hozzáfűzte: „Tehát látjuk, ha valaki rosszul dolgozik, ha a dolgot nem tudja kézben tartani, és mégis védjük őt, a problémák tartóhatatlanná válnak. Ez intő jel a párt számára.”

Eközben az *Alexanderplatzon* 15 000–20 000 ember gyülekezett. A párt stratégiája sikeresnek bizonyult, senkit nem vertek meg, senkit nem tartóztattak le. De amikor a tömeg magától oszladozni kezdett, néhány tüntető újra kiáltozni kezdte a „Gorbi, Gorbi”, és a „Mi vagyunk a nép!” jelszavakat. Röviddel ezután a helyzet teljesen megváltozott: a rendőrség és a biztonsági szolgálat egységei, amelyek az *Alexanderplatzon* oly nagy visszafogottságot tanúsítottak, a szomszédos utcákban várták a hazafelé igyekvő tüntetőket. A nemzetközi médiajelenlét miatt a városközpontban a rendőrség elkerülte az erőszakot, a nyilvánosságon kívül azonban már semmi sem tartotta vissza a karhatalmat.

A kommunista politikai elit számára az évforduló eseményei kudarcot jelentettek. Erich Honeckerről, (mint ahogy az elöregedett Kádár Jánosról is¹⁶) bebizonyosodott: már nem érzékeli a történések súlyát, elvesztette politikai ösztönét. A jubileum után két nappal, október 8-án Egon Krenz *Günter Schabowski*val együtt kritikát gyakorolt. Honecker elutasítását figyelmen kívül hagyva ezúttal Krenz kifejtette, hogy a pártvezetésnek nem szabad tovább hallgatnia, de az ügyet másnap még egyszer tárgyalták. Ez a nap, 1989. október 9. különös feszültségeket ígért, mert az esedékes hétfői demonstráció során Berlinben bármi előfordulhatott. A város templomaiban, és a lipcei városi rádióban közismert emberek aláírásait tartalmazó felhívást olvastak fel, amely szabad és békés dialógusra szólított fel. Kelet-Berlinben Krenz azon fáradozott, hogy elejét vegyék a bonyodalmaknak. Érezhető volt, Honecker leváltására belátható időn belül sor kerül.

A párt proklamációját október 12-én a párt sajtóorgánumban¹⁷ tették közzé, de a várt hatás elmaradt. A nyilatkozat elkésett, a Politikai Bizottság szavahihetőségét már nem lehetett visszaállítani. Ugyanazon a napon, amikor a proklamáció az újságban megjelent, a főtítkárt a párt kerületi vezetőinek ülésén oly mértékben kritizálták, ahogy az még sosem fordult elő. Mindezekelőtt Hans Modrow bírált élesen, mert a Drezdán áthaladó prágai menekültekkel teli vonat, és az azzal összefüggő összetűzések nagyon megrázták. Német és szovjet politikusok egyeztetése alapján a következő Politikai Bizottsági ülésen, október 18-án Willi Stoph miniszterelnök az ülés kezdetén lemondásra szólította fel Honeckert. Honecker alig mutatott ellenállást.¹⁸ (A felelősségre vonásra később sor került, különböző bűncselekményekkel, többek között az állami vagyon elsikkasztásával is megvádolták.¹⁹)

*Egon Krenz*et már a következő napon a párt új főtítkárává választották. Krenz a választási hamisításokban játszott szerepe és kínai utazása miatt súlyosan kompromittálódott, merev pártfunkcionárius hírében állt, a régi, levitézett kommunista elit, tipikusan negatív imázsát tesztelte meg. (1999. november 8-án a Legfelsőbb Bíróság őt is jogerős börtönbüntetésre ítélte,

¹⁶ HORN Gy. (1999): *Azok a kilencvenes évek*. Kossuth Kiadó, Budapest. 34.

¹⁷ GÖRTEMAKER: i. m. 21.

¹⁸ *Archiv*: i. m. 33 885–33 890.

¹⁹ CAMERON, R. (1994): *A világgazdaság rövid története*. Maecenas Könyvkiadó, Budapest. 469.

mert bűnösnek találta a berlini falnál lelőtt menekülők halálában.²⁰⁾ A reformisták azt hitték, Honecker leváltásával az újrakezdés feltételeit teremtették meg, de az első, és – jelen esetben – egyetlen lehetőségét szalasztották el annak, hogy a párt megújítására vonatkozó kísérletüket és politikájukat hihetővé tegyék.

Honecker leváltásával a problémák egyike sem oldódott meg, a helyzeten csak lényegi reformokkal lehetett volna javítani. A Krenz nevéhez fűződő új vezetés ígéretet tett arra, hogy a jövőben a politikai kultúra részeként legalizálják a demonstrációkat. Új kiutazási törvényt ígértek. Október 27-én amnesztiát hirdettek a kiutazottak, menekültek és tüntetők számára.²¹

Ennek ellenére a kommunista politikai vezetés elleni tiltakozások tovább folytatódtak.

November 1-jén Moszkvában Krenz találkozott Gorbacsovval, a keletnémet krízisről azonban alig esett szó. Moszkvában úgy hitték, Honecker leváltásával szabaddá vált az út a peresztrojka, a Gorbacsov hirdette új gondolkodás előtt. Mindennek azonban az ellenkezője volt igaz. Amikor november 1-jén éjjel az utazási korlátokat feloldották, néhány rövid órán belül több mint 8000 ember lépte át a cseh határt.²² Mielőtt a nap véget ért, 1200 keletnémet állampolgár keresett menedéket a prágai nyugatnémet követségen. November első hetében a tüntetések elérték a csúcspontot, ennek nyomására november 7-én a párt új vezetést hozott létre,²³ Hans Modrow lett az új miniszterelnök.²⁴ Néhányan azt gondolták, ő lehetne az NDK Gorbacsova, és Modrow Moszkva bizalmát is élvezte.

Eközben Csehszlovákiával szemben november 1-jén feloldották az utazási korlátozásokat, ezzel a keletnémet kormány hallgatólagosan engedélyezte, hogy állampolgárai Csehszlovákián keresztül az NSZK-ba mehetnek. Ez a lépés feleslegessé tette a berlini falat. Egy héten belül nem kevesebb, mint 48 177 keletnémet polgár a lehetőséget szokássá változtatta. A tömegek exodusa a magyarok 1989. május 2-i határnyitásával kezdődött, és fél év múltán még mindig egyre növekvő mértékben folytatódott. A menekültek áramlata a gazdag NSZK számára is nehézségeket okozott. 1989 november első hetének végéig összességében több mint 225 000 keletnémet állampolgár jutott el Nyugat-Németországba, a menekültek számát növelte még kb. 300 000 német származású emigráns Kelet-Európából.

A nyugatnémet belügyminiszter, Wolfgang Schäuble figyelmeztette a menekülni készülőket, az NSZK ugyan továbbra is minden áttelepülőt befogad, de azzal kell számolniuk, hogy hosszú távon szerény körülmények között élnek majd. Kohl, szövetségi kancellár november 8-án a nemzet helyzetéről szóló jelentésében azt mondta a Szövetségi Gyűlés előtt,²⁵ hogy a nyugatnémet kormány kész a keletnémet politikai vezetésnek segítséget nyújtani a reformok véghezvitelében. A gazdasági támogatás új lehetőségeit is fontolóra kell venni, amennyiben bebizonyosodik: valóságos reformfolyamatok zajlanak Keleten. A kancellár is a segítséget hangsúlyozta áttelepülés helyett. De ígéretét világos feltételekkel kötötte össze, és nemzeti kötelességről

²⁰ BAILEY, G. (2003): *Németek*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 617.

²¹ *Archiv*: i. m. 33 940.

²² GÖRTEMAKER: i. m. 22.

²³ LEHMANN: i. m. 370–374.

²⁴ UO. 377.

²⁵ *Archiv*: i. m. 33 946.

beszél. Eközben a menekültek száma összességében óránként 500 fővel nőtt. Egy nap alatt, november 8–9. között, több mint 11 000 keletnémet állampolgár menekült Csehszlovákián keresztül az NSZK-ba.²⁶ A történelem felkínálta az egységesítésre a lehetőséget, és a németek azt nem szalasztották el.

²⁶ GÖRTEMAKER: i. m. 23.